УДК 316.356.4(=163.41)(497.11)»1876»
https://doi.org/10.18485/ips_vikss.2026.ch3

Милена Пешић*
Институт за политичке студије, Београд
Милош Јевтић**
Институт за политичке студије, Београд

СЛИКА „ДРУГОГ" КАО СРЕДСТВО САМОПОИМАЊА У КОНТЕКСТУ ПРВОГ СРПСКО-ТУРСКОГ РАТА***

Сажетак

Појам „Другог" представља саставни део самодефинисања једне групе, јер „ми" знамо ко смо (барем делимично) кроз свест да нисмо као „они". Стога, није могуће посматрати урођену природу тј. суштину неке одређене етничке заједнице, јер су све оне у мањој или већој мери дефинисане у односу на своје суседе. Оно што се намеће као централно питање у овом интеракционистичком приступу јесте питање граница између нација и симболичких оквира (идентитета, вредности итд.) који се користе за њихово успостављање. У те сврхе, развијени су конструкти са потенцијално континенталним линијама разграничења попут Исток-Запад дихотомије и слично. Ови феномени задржавају своју актуелност јер имају јасну друштвену и политичку употребљивост, пошто служе за даље диференцирање и раздвајање група, али и за стварање извесних заједничких елемената који могу послужити као основа за интеграцију. Међутим, имајући у виду чињеницу да је „другост" контекстуална тј. да настаје у специфичном времену и простору, поставља се питање одрживости приступа којим се „Други" посматра као статичан и стереотипан (наглашава се унутаргрупна сличност и међугрупна различитост). У овом раду, аутори наглашавају динамичну природу „Другог", проучавајући садржаје којима се он означава у одређеним текстуалним сведочанставима о Првом српско-турском рату. Основни циљ анализе одабране документарно-уметничке и мемоарске прозе јесте илустрација процеса којим се специфична искуства са „Другим" таложе у општије слике које, коначно, доводе до апстрактних оквира попут словенског света, а који могу бити у

* Имејл адреса: milena.pesic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0002-9848-9793; Институт за политичке студије, Београд.
** Имејл адреса: milos.jevtic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0002-3913-8993; Институт за политичке студије, Београд.
*** Рад је настао у оквиру пројекта „Велика источна криза и словенски свет: историјски, политиколошки и културолошки аспекти", у организацији Историјског архива „31 јануар", Врање и Института за политичке студије, Београд, финансираног од стране Министарство културе Републике Србије.

мањем или већем сукобу са сведочанствима на којима су временом настајали.

Кључне речи: Први српско-турски рат, аутослика, хетеослика, метаслика, Србија

„ДРУГИ" КАО ОСНОВА РАЗГРАНИЧЕЊА У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Свака група (нације посебно) дефинише себе преко сталног одношења са другим групама и симболичке дихотомизације између „нас" и „њих" (Bakić, 2006). Другим речима, аутори (Neumann, 1999) истичу како призма „ми/други" функционише на неколико нивоа: од аутослике нације преко регионалне интеграције (нпр. нордијске земље) до симболичког портрета континента (нпр. употреба Русије и Турске као „Другог" у формирању европског идентитета). У складу са оваквим приступом, Источна Европа је примарно дефинисана кроз историју у односу на своје суседе: као подручје између колонијалних сила Западне Европе, Турске и Русије (у њиховим различитим историјским облицима). Нагласак на релационој призми у контексту Источне Европе подразумева да се земље Југоисточне Европе или бивши чланови Варшавског пакта, не гледају примарно као ентитети са својим „аутохтоним" особинама, већ као контактна зона. Тако, бројне метафоре су коришћене за описивање овог дела Европе: раскршће, *cordon sanitaire* итд.

У контексту успостављеног геополитичког, културног и когнитивног оквира какав је Исток–Запад дихотомија, ови прикази могу се грубо сврстати у два општа приступа. Први подразумева да се Источна Европа гледа као граница или тампон зона. Ова стратегија негира све особитости овог региона, јер једноставно дефинише Источну Европу као простор где се Запад завршава и где почиње Исток и обрнуто. Алтернатива је заснована на метафори моста, признајући (барем делимично) специфичну динамику региона, као и његову културну хетерогеност. Међутим, овакво уоквиравање је и даље ограничено на релациону представу, што значи да се људи Источне Европе примарно дефинишу као различити од оба пола тј. прототипа Исток–Запад поделе – „они" нису као „ми" (Staszak, 2020).

Стога, оба приступа омогућавају пројекцију дисфункционалних садржаја у регион који је током историје био један од центара демографских, социјалних и културних трансформација. На пример, истраживање (Todorova, 1996) показало је да је западна имагологија Балкана конструисана на појму разлике и, што је још важније, мане (заосталости, нестабилности итд.), користећи његову географску по-

зицију и историју као даље аргументе за такве приказе. Овај проблем је погоршан чињеницом да источноевропске нације интернализују такву слику, јер је перцепција групе о друштвеној стварности стално опосредована постојећим клишеима, стереотипима и митовима (неки од којих су конструисани од „Других"). На пример, балканске нације често одбијају свој регионални идентитет (Балкан се перципира као заостали, некултурни итд.) или га користе као основу за повољније поређење са остатком Европе, дајући позитивне конотације негативним оценама тзв. Запада (Volčič, 2005; Kostova-Panayotova, 2013). Међутим, обе стратегије се заснивају на истом „црно-белом" резоновању, изведеном из импликација Исток–Запад дихотомије. Друго, нације бивше Југославије је често користе као референтну тачку за поређење, где Исток служи као негативни симболички пол. Разумљиво, оваква дихотомизација (са својом „добро против лошег" основом) доводи до деградације регионалних односа, јер разлика неизбежно прелази у супротстављеност (Bakić-Hayden, 1995). Штавише, истраживања у Србији (Lazić, 2003) показују да се ове оцене (нпр. традиционално против модерно) налазе у различитим сферама домаћег јавног живота. Тако се ефекти општег Исток–Запад оквира могу посматрати и на националном и на међународном нивоу анализе.

Међутим, мора се уважити чињеница да је свака граница између „нас" и „њих" променљива – било кроз еволуцију референтног оквира, било кроз употребу његових симболичких алтернатива. У складу са овим, може се анализирати концепт словенског света – концептуално хетерогени оквир заснован на одређеној форми заједништва између словенских народа (видети: Maxwell, 2015) – и његов потенцијал да деконструише линију раздвајања коју дефинише Исток–Запад дихотомија. Важно је нагласити да је словенски свет мање инклузиван оквир, јер постоји низ несловенских нација у Источној Европи (нпр. Мађарска, Литванија итд.). Ипак, словенске нације представљају демографску и географску већину у региону и може се такође тврдити да су земље попут Румуније релативно блиске словенским државама због заједничких граница, историје и религије.

На општијем нивоу анализе, различити облици словенског пан-национализма тежили су постизању истих циљева: већа безбедност (такви ентитети су јачи геополитички учесници), економски развој и хомогенизација или интеграција идентитета кроз употребу метафора и митова о словенским коренима, братству или породици (Suslov, Čejka & Đorđević, 2023). У складу са таквим визијама, неки

аутори (Goldblatt, 1986; Zayats & Pazina, 2023) истичу језичку основу за интеграцију. Други (Seregin, 2019) истражују међусловенске сличности и потенцијал за интеграцију дуж географских, историјских или верских граница. Слично томе, истраживачи (Vukasović & Stojadinović, 2023) илуструју како политички челници у Србији дискурзивно обликују потенцијал пансловенских идеја (конкретније, концепата сличних русофилији) да одговарају променљивом геополитичком контексту. Они су показали да је један од важних елемената националног идентитета Србије појам посебних односа између Србије и Русије, заснован на заједничкој судбини, братству и историјској перцепцији Русије као заштитника. У том смислу, овај садржај идентитета се мобилише са различитим степеном емоционалног набоја, како би се прошлост, садашњост и будућност уоквириле у континуирану целину и објаснио актуелни геополитички контекст. Разумљиво, ове анализе имају значајне геополитичке импликације које различити истраживачи негативно тумаче у већој или мањој мери. Док неки (Hovorun, 2017) ово виде као неоимперијалистички пројекат Русије, други (Laruelle, 2015; Vukomanović, 2024) истичу да различити садржаји групног идентитета (језик, религија итд.) могу служити као „резервоар" меке и тврде моћи Русије.

Важно је нагласити да претходна дискусија не тежи изједначавању словенског света са такозваним руским светом. Иако је Русија очигледно водећа словенска држава, интегративни потенцијал словенских нација мора се анализирати из општије перспективе. У том смислу, руски покушаји пројекције моћи посматрају се као специфичан пример начина на који једна словенска држава делује да прошири свој утицај на друге словенске нације. Као што истраживање (Feklyunina, 2016) показује, суштина сваког покушаја словенске интеграције лежи у способности државе да дискурзивно обликује колективни идентитет, геополитички контекст, националне интересе и друштвену стварност уопште на начин који је прихватљив (чак и примамљив) циљаним државама. Ово имплицира да мека моћ (и слични концепти) није једноставан резултат агенсности једне нације и/или њених челника, већ стално присутни потенцијал заснована на „семиотици" припадништва групи (Suslov et al., 2023).

Уважавајући претходну дискусију, могу се уочити две супротстављене силе унутар анализираних симболичких оквира. Подела на Исток и Запад истиче разлике, јер се источноевропске нације често такмиче за одговарајуће позиционирање на поменутом континууму.

Истовремено, регион се у целини налази у „ни тамо, ни овамо" статусу или се посматра као маргинални центар (Grišinas, 2018), пошто се његова самоперцепција не поклапа са прототипским Западом и Истоком (Obradović, 2018). Са друге стране, словенски свет наглашава интеграцију, имплицирајући потенцијал ових нација да се окупе путем различитих идентитетских маркера.

Међутим, постоји неколико проблема са употребом „Другог" у контексту описаних симболичких оквира. Прво, дихотомија Исток–Запад, као и словенски свет, стварају статичне аутослике („наше" представе о себи), хетерослике („наше" представе „Другог") и метаслике тј. наша разумевања о томе како нас други виде (видети: Dukić i sar., 2009; Leerssen, 2016), пошто не уважавају историјску променљивост држава и народа. Друго, ови симболички оквири стереотипизирају међународне односе пошто се наглашавају сличности између нација смештених у одређени скуп (нпр. земље Западне Европе), као и разлике у односу „Друге" који не припадају том скупу. Другим речима, описани геополитички и културни оквири пружају грубу представу света, пошто се нијансирана и контекстуално зависна слика одређених међународних односа по дефиницији не може уопштити. Срећом, овај проблем се разрешава кроз узајамну зависност нивоа општости. Конкретна искуства временом бивају апстрахована до нивоа општијих уверења о друштвеној стварности. Насупрот томе, апстрактне представе увек бивају тестиране у конкретним међународним односима, омогућавајући њихову ревизију. У овом раду, нагласак је стављен управо на овај двосмерни утицај, пошто су слике Срба о себи и другима добијене на основу приказа, доживљавања и тумачења конкретне епизоде из националне историје упоређиване са општијим уверењима о свету која су анализирана на почетку рада.

ОПШТА АНАЛИТИЧКА СТРАТЕГИЈА

Текстуални узорак за анализу у овом раду чине следећа дела: „Српско-турски рат: успомене и белешке из 1876, 1877 и 1878 године" (први и други том) Владана Ђорђевића (2021а, 2021б), „Дневник једног добровољца" Пере Тодоровића (1988), „Моје успомене" Војводе Живојина Мишића (2018) и „Моје успомене" Михаила Марковића (1906). Овакав узорак представља комбинацију документарно-уметничке и мемоарске прозе, а његов одабир има двоструку предност. С једне стране, у питању су дела која наглашавају историјске фактицитете забележене и тумачене од стране сведока и учесника Првог срп-

ско-турског рата. С друге стране, литерарни елементи анализираних дела доприносе комплексности, сликовитости и снази приказа заграђених страна, а тиме и богатству материјала на којем се граде аутослике, хетерослике, као и метаслике.[1]

Различите аспекте самоопажања и опажања другог груписали смо у неколико робусних тема, пошто целокупан обим текстова далеко превазилази материјалне, људске и временске ресурсе неопходне за систематско спровођење индуктивне анализе садржаја. Ипак, наша тумачења генерално су пратила кораке тематске анализе (Braun & Clarke, 2003). Истраживачи су се најпре упознали са узорком текстова, а затим су независно развијали иницијалне спискове кодова. Ови кодови су, кроз дискусију, ревидирани и уопштавани у коначну кодну шему, која је изнова проверавана кроз текстове, како би били уочени потенцијално пропуштени садржаји. Треба нагласити да су издвојене теме, иако робусне и нужно недовољне за целокупан критички опис узорка текстова, изградиле сложену и динамичну представу о односу између „нас" и „Другог". У даљем тексту, ова међуигра представа ће бити подробније описана.

ОДНОСИ СРБА И „ДРУГИХ" КАО ОСНОВА ГРАЂЕЊА СЛИКЕ О СЕБИ, ДРУГИМА И СВЕТУ

Окосницу издвојених тема чини интеракција између српске, руске и турске стране. Ово је очекивано, имајући у виду да су у питању главни актери историјског догађаја Првог српско-турског рата. Ипак, треба напоменути да је у одабраним делима било спорадичних помена других представника европских народа. Наводи везани за њих су, међутим, ретки и специфични, те као такви не представљају адекватан материјал за формулисање тема какве смо издвојили у случају српске, турске и руске стране. У даљем тексту, навели смо оне најдоминантније, како бисмо боље илустровали наведени став.

Међу најбројнијим наводима су они везани за представнике Енглеза. На више места у тексту могу се наћи огорчени коментари који се односе на откриће да је управо Енглеска „то славно уточи-

[1] Документарни жанрови, иако предендују на објективност, не могу је остварити услед наглашене литеризације – елементи приче (темпоралност, каузалност, финалност) много су израженији него у историографској прози. Другим речима, укључивање фактографске грађе у овај жанр имплицира тачност података, али субјективност опстаје као саставна компонента казивања јер се формира ауторски лик – јунак који је истовремено и аутор, који износи сопствене утиске, запажања и тумачења (видети: Маринков 2020).

ште слободе и цивилизације" (Ђорђевић 2021а, 297) опскрбила Турке најновијим оружјем. У истом негативном маниру коментарисана је и улога енглеских лекара у комисији за утврђивање чињеница везаних за турско спаљивање српског рањеника. Како се наводи, „Енглези хоће пошто пото да прикрију један очевидан турски вандализам, својим софизмима. Они се не стиде да негирају и фалсификују медицинску науку, да би постигли свој циљ!" (Марковић 1906, 200). Међутим, насупрот овим негативним примерима стоји и позитивна улога Енглеза, приказана кроз ангажман енглеског хуманитарног друштва Хумфрија Сандвита (Марковић 1906, 217–219), доктора Цимена, представника манчестерског одбора за помоћ источним хришћанима (Ђорђевић 2021а, 463), као и пуковника Мек Ајворија који је са својим ескадроном добровољаца дошао у Делиград (Ђорђевић 2021а, 471). Такође, током читавог текста Ђорђевићевих ратних успомена, наратор полемише са бившим генералштабним официром краљевске аустријске војске Мајерсом који је, као ратни извештач бечких „србождерских туркофилских новина" (Ђорђевић 2021а, 366) „Нове слободне пресе", у својству „плаћеног туркофила" (Ђорђевић 2021а, 368), тенденциозно кривио и кривотворио чињенице везане за битке у Првом српско-турском рату. Коначно, треба поменути и разговоре са грчким капетаном (Ђорђевић 2021а, 115) и француским и италијанским новинарима (Ђорђевић 2021а, 288) који, упркос присуству ових на ратишту, откривају њихову неувереност у мотиве и смисао српског ратног подухвата, у важност недвосмислене подршке истом, као и њихову центрираност на политичке и националне циљеве властитих држава.

Након концизног приказа различитих помена других европских народа, у даљем тексту детаљније ће бити обрађена тема негативног „Другог" тј. османског противника.

Турци као непријатељски, етнички и верски други

Специфичност слике турске стране јесте њена монолитност тј. чињеница да је њен опис сводљив на једну доследну и хомогену тему. Наиме, османски непријатељ представља прототипски пример хетерослике која служи моралном разграничавању на добре и лоше. Прецизније, турска страна се изнова приказује као туђа и непријатељска у свим елементима поређења. У питању су, готово по правилу, прикази моћне војске једног суровог освајача које доследно прате емотивно набијене слике пустошења земље, непоштовања Женевске

конвенције, као и иживљавања над рањенима и погинулима, о чему извештавају и поједини историографски радови (нпр. Бранковић, 2000). Поједностављено, турска страна је монолитно представљена као извор страдања Срба, а посебно недужних цивила и нејачи.

„Али, маре Черкези за међународно поштење, они су и даље остали паликуће, мукле убице нејаких стараца, жена и деце коју су по старом обичају бацали у вис и дочекивали на ножеве пред очима њихових очајних мајака, којима су после живим вадили утробу, да виде нема ли у њој још које дете за дочекивање на ханџар" (Ђорђевић 2021а, 373–374).

„Упалише, упалише, проклетници проклети! На ноћ га упалише. Изгибе народ, изгибе, изгибе. Једни зашли, господине, те пале село и секу што уфате, а други се нанизали око села као чавке, па кој наврe да бега из село, они га, ете, фану (ухвате) и јала глава дол [...] Баба ми стаде да запева и јала (полети) да закута (завије, заклони) два ми унучета, а они силдисаше проклетници и исекоше ми и бабу и унучета" (Тодоровић 1988, 29).

„У танку писку труба, брзо се гмеша и потмула тутњава: алах, алах" (Тодоровић 1988, 155).

Посебно илустративан пример негативне хетеролике Турака налазимо у Тодоровићевом наводу: „Сутрадан Турци уђу у варош и поступе с њом по турски" (Тодоровић 1988, 11). У овом информативно сиромашном исказу унесена је сва кодификована конотација тј. канонизован хетеростереотип о османлијском непријатељу. Другим речима, слика Турака представља пример грађења архетипске фигуре непријатеља, страног и страшног у скоро сваком погледу. Самим тим, издвојена тема може се посматрати као пример историјских наратива о страдалништву као једној од окосница српског идентитета (нпр. Volkan, 1997; Obradović, 2019). Занимљиво је приметити да је овако стереотипизиран приказ који је „замрзнут у времену" уклопив у анализиране културне оквире какав је дихотомија Исток–Запад, пошто су описи Турака сагласни са импликацијама назадности оријентализма као једног од елемената источног пола (Bakić-Hayden, 1995).

Руси као заштитнички и узорити „Други" на удару стварности

Као што је напоменуто, слика османског непријатеља је заправо кодификована хетеролика. С друге стране, слика руске стране је разрађенија, те у себи садржи више тема које су у мањој или већој

мери међусобно супротстављене.

Прва тема која је издвојена јесте *незадовољство надменим ставом и опхођењем Руса* према Србима. Ову тему чине описи говора и понашања руских команданата, као и њиховог третирања српских официра и народне војске, које је било далеко од оног које се очекивало од „браће по крви, вери и ратном побратимству" (Ђорђевић 2021б, 20). Реч је о нескладу са сликом Русије као велике заштитнице тј. као бригујућег „Другог" – хетеролике која заузима посебно место у апстрактним геополитичким разграничењима попут словенског света (Vukasović & Stojadinović, 2023). Тако се ова тема развија посредством различитих представа фаворизовања руског официрског кадра, неоправданих прекоревања српских официра и војника, као и њиховог омаловажавања.

„Резон је био: капетан у руској гарди, то је равно мајору у руској линији, мајор царске војске то ће бити равно барем потпуковнику књажевске српске војске, ваљај дакле, униформу подпуковника" (Ђорђевић 2021а, 304).

[Руски официри] „никад не налажаху да би се могло сложити са њиховим достојанством, да поздраве српског официра старијег по чину, или му се представе по лепом војничком обичају који влада у свим војскама" (Ђорђевић 2021а, 387).

[генерал Черњајев мајору Велимировићу] „Шта заплећете, шта ту заплећете? Командант ни у ком случају не сме да не зна где му је одељење. Ту нема оправдања, ту нема извине. Ви сте страшљивица, ви сте кукавица, ви сте морали први бежати кад не знате где вам је војска. [...] Кажите му да ћу га дати под суд, стрељаћу га, обесићу га — неваљалца, жену једну; јест, жена, то је његово право име!" (Тодоровић 1988, 85).

Друга тема представља *величајност Русије*. Прецизније, у питању су прикази витешког држања Руса, њиховог херојства, као и разне репрезентације позитивног односења српске стране према Русима и величања борбене моћи руских војника.

„Када донесу рањеног Србина, болничари су озбиљни, хладни и намрштени. Не говорећи никоме ништа, остављају рањена Србина, узимају празна носила и враћају се на бојиште да и другим рањеницима на које наиђу укажу помоћ. А кад рањеног Руса донесу, без разлике био то официр или редов, они су ведри и весели, па чак и разговорни, као да су учинили нешто више но што им је дужност! Изгледа ми да својом веселошћу хоће да охрабре и

развеселе рањеника? Спуштајући носила, рећи ће обично који од болничара: ево господине докторе донели смо брата Руса. Непојамно. Као да им рањени Србин није брат?!" (Марковић 1906, 208).

„Зауставише се код механе и ту преноћише уз необично бучно весеље. Сутрадан појахаше коње и уз песму одоше у касу горе узбрдо ка Кревету и Ђунису, претећи Турцима. (...) Колико год нас је било који смо посматрали одлазак овог ескадрона руских копљаника, тврдо смо веровали да ће они горе на положајима чуда починити, да ће Турке разбити и натерати их на повлачење, па ћемо и ми онда кренути за њима у гоњење!" (Мишић 2018, 62–63).

„[…] Као по команди, цео стрељачки строј залеже, па, наравно, и ја; само је усправљено стајао онај колос од човека у црвеној свиленој кошуљи, онај јунак, онај ваљда јединствен поборник ове словенске идеје, онај неустрашиви борац, мајор Кирјејев" (Мишић 2018, 39).

Трећа издвојена тема је специфична по томе што је добијена на основу посредно датих аутослика о руској страни тј. на основу реакција аутора дела на одређене поступке и коментаре руских војника. С тим у вези, ова тема приказује *руски центризам у перцепцији ратних збивања*, пошто су у питању делови текста у којима се наглашава агенсност руске стране као носиоца (све)словенске борбе. Прецизније, ратна дешавања у Србији просто су контекст (један пример словенске браће која се спасавају), а Срби су пре сведоци поступања руске стране, него ли главни актери борбе. Када се, међутим, наводе конкретни поступци српске стране, они неретко служе као пример за супериорно поређење.

„Руски добровољци беху механџији не само попили доста вина и ракије па неће да плате, него су му 'сукином сину' просули неколико акова овако, да плива по подруму... Да зна како се поступа са Славјанином, коме су дошла браћа да гину за њ', а он не да ни вина ни ракије џабе. Они проливају за њега, кукавицу, крв своју, а он неће да пролије за њих ни његово кисело вино" (Ђорђевић 2021а, 556).

[нараторов коментар депеше генерала Новоселова Черњајеву, у којој га преклиње да му пошаље војну подршку] „Мислите да га преклиње заједницом Србије и српске земље, коју они имаћаху да бране, те да Турци не продру са те стране у Србију? – О, не! Ево главне фразе у тој депеши 'Помогите как руски рускому'!" (Ђорђевић 2021а, 555).

[Черњајев о Велимировићевом самоубиству] „Уврежен војник не треба да мре као девојка која је погрешила. Да сам ја био на његовом месту, или би убио онога који ме без основа срамоти [...] па онда и себе ако мора бити, или што би још радије учинио, то је да бих узео макар само једну чету одважних људи па би онда ударио на непријатеља где је најстрашније, те би се барем за моју смрт причало док траје мога народа! Давити се у води? Ужасно невојничка смрт!" (Ђорђевић 2021а, 280).

Последња издвојена тема обухвата *грешке руске команде*. Ова тема има највећи удео фактицитета, те самим тим и значајно мањи удео елемената који би упућивали на представе о себи и другима. Ови факти имају, међутим, посебан значај, будући да је овде реч о документаристичким текстовима. Осим тога, тематски садржај везан за грешке руске команде може се посматрати и као саставни део приказа историјског контекста у коме се различите аутослике и хетеослике допуњују и сукобљавају. Самим тим, издвојени коментари аутора/наратора анализираних текстова служе као илустрације реалног стања на фронту, на основу чијих се елемената обликују различите представе о српској, руској и турској страни.

У анализираним делима често наилазимо на приказе озбиљних тактичких и логистичких превида у току битки, попут оног којим је „писмо Јоце Поповића који је јављао да су га Турци сузбили од Суповца до Тешице и који је преклињао да се пошаље свежих трупа у помоћ – остало неколико дана затворено у џепу Висариона Висарионовича" (Ђорђевић 2021а, 126). Посебно се апострофира одговорност главнокомандујућег генерала Черњајева и шефа главног штаба Комарова – пошто су њихови превиди више пута резултирали подухватима и губицима без икакве ратне добити и дезорганизацијом на фронту, те онемогућили српској војсци да дође од одлучних победа у појединим биткама: „Славимо, а не видимо да је то брука што нам се цео турски корпус извукао испред носа, а ми то не осетимо, а камоли да га гонимо" (Ђорђевић 2021а, 333). Ови превиди имају своју кулминацију у поступању након Шуматовачке битке:

„Шуматовац је сломио и ојадио Турке, али у српском штабу ни на дан саме битке, ни сутрадан 12 августа није се ништа о томе знало. Шта више Черњајев је утврдо очекивао да ће Турци 12 августа обновити своје јурише на Шуматовац, стога је прексиноћ издао наредбе да се сутра, 12 августа, концентрише што је могуће више војске на висовима и косама око Шуматовца да брани да не би Турци пруговачком дољачом обишли Шуматовац па изишли

на бањско-делиградски друм" (Тодоровић 1988, 84).

„Ђенерал рече: — А, а, чини ми се Турци су јуче разбили главу о Шуматовац. [...] Затим ђенерал даде направити од лиснатога грања заклон од сунца, при руци се нађе и мало меке постеље и ђенерал леже да мало 'отпочине'. Но ако је ђенерал 'отпочивао', зато је начелник штаба, пук. Комаров, био будан, он није дангубио. — Јашите, рече ми, и хајдете за мном. Помислим: 'Но, сад ће бити шта ће бити; Комаров је енергичан човек, он неће дати Турцима да се опораве од јучерањих удара, он ће сад гледати да изазове чарку и тиме да нагна ђенерала да нападне Турке.' Па шта би?! [...] Комаров се зауставио код једне гомиле војника и рече им: — Зашто ви војници гледате мирно оволике свиње овуд? Зашто их не бијете и не једете? Боље да их ви поједете но Турци. Војници поскидаше капе: — Вала, господине, досад нисмо смели, а кад нам ти велиш, ми ћемо одсад клати где год ухватимо. — Кољите, кољите, — рече Комаров — и ако вам ко рекне што за то, а ви кажите да вам је то ђенерал дозволио" (Тодоровић 1988, 94–95).

Имајући у виду описане грешке, не чуди коначна оцена Черњајева да је „за главнога команданта једне велике војске иште се много више, а не гола храброст" (Ђорђевић 2021а, 114), те да је „Черњајев као да је имао више среће но тачних података о размештају својих батаљона" (Тодоровић 1988, 161).

Уз тактичке и организационе превиде, ову тему чине и поступци генерала Черњајева који су отежавали међународни политички положај Србије. Реч је најпре о његовом доследном деловању на одлагању иницијатива да Србија ступи у преговоре са Отоманским царством (његове депеше кнезу Милану о повољној ситуацији на фронту због које не треба помишљати на мировне иницијативе), а потом и о његовом самовољном проглашењу српске краљевине, уз иницирану подршку окупљених трупа, без консултација са кнезом Миланом и европским званичницима.

Узете заједно, издвојене теме обликују слику Русије као велесиле. Међутим, поједини елементи ове слике у међусобном су нескладу, а тиме и супротстављени апстрактим геополитичким карактеризацијама. Тако, прикази *Руске стране као велике* одговарају кодификованом приказу Русије као велике заштитнице. С друге стране, *незадовољство надменим ставом и опхођењем Руса* (хетеослика), као и њихово виђење *руске стране као централног субјекта рата* (аутослика) могу се посматрати као дијалошка негација прве теме. Прецизније, потоње две теме налазе се заправо у „огледалном" односу, пошто ни-

једна од њих не дефинише српску страну као равноправног субјекта и виновника догађаја, већ пре као слабог у невољи, као објекат за поређење у корист руске стране. Самим тим, коначни производ овог дијалога јесте изразита разочараност, чак и својеврсна огорченост аутора анализираних дела, пошто се наглашава руска надменост – на српско признавање властите „маленкости" руска страна не одговара „матерински" тј. на заштитнички и узорни начин. Овај дијалог поприма посебну тежину уколико се стави у контекст описаних *ґрешака рускоī шт҃аба* тј. мање или више објективног приказа ситуације на ратишту.

Слика Срба између мита и стварности

Очекивано, у питању је најсложенији од свих описа зарађених страна, чији мање или више сукобљени аспекти дају нијансирану слику Срба у Првом српско-турском рату. Другим речима, кроз теме које ће бити елаборирање, поново долази до изражаја несклад између контекстуализованог приказа Срба и канонизованих представа о себи које доминирају у различитим социјеталним каналима Србије и које су лако уклопиве у опште културне оквире какав је словенски свет. На пример, систем образовања, књижевни опус и јавно мњење Србије наглашавају страдање српског народа кроз историју из моралних побуда, његово родољубље и јунаштво, као и негативан приказ суседних етничких група као контраст позитивној аутослици, а тиме и њен додатни аргумент (на пример: Volkan, 2001; Pajc, 2005; Petrović & Šuvaković, 2013; Obradović & Howarth, 2018; Pavasović Trošt, 2018). Међутим, издвојене теме јасно проблематизују ову (мање или више) хомогену и позитивну слику.

Прва издвојена тема тиче се *несложности Срба*. У питању су различите аутослике које илуструју недовољну хомогенизованост српске стране: недостатак јасног и разрађеног националног циља борбе, несензибилисаност народа за такав један општи циљ, неретко доминирање локалних идентитета у односу на етничку (заједничку) припадност и слично.

„Ја сам непрестано у галопу јурио, али опет кад видех једну повећу гомилицу Јагодинаца где седе комотно у крај пута па слушају како пушке пуцају, не могох а да не задржим коња: – Што седите сад браћо, ако бога знате. Зар не чујете да се наши бију? Зар не помишљате да можете доцкан у помоћ стићи? – Одговор беше лаконски и – грозан. – Ако ће... Нека свако брани своју кућу. За што да му је ја браним? – Јадници! Још они не знају да се њихов Левач и

Темнић брани на Суповцу и на Књажевцу!...Они још не знају да је цела Србија њихова ‘кућа’!” (Ђорђевић 2021а, 159–160).

„Сутрадан око 10 часова ујутро дојури код Кирјејева кмет оближњег села са својом пушком и муницијом и изјави да су сви они који су јуче примили пушке још синоћ отишли у Белоградчик и пушке предали Турцима, што се заиста и догодило. То је доказ колико смо ми Срби уопште наиван народ и колико смо мало или нимало радили на буђењу националне свести код нашег заграничног народа” (Мишић 2018, 36).

„[...] да је за Србију несрећа што је тако прерано потонула у партијске и уставне борбе око разних теорија, што је цело време од свога ослобођења бактала око сићушњих унутрашњих питања, па ју је рат затекао не само неспремну, него и страшно децентрализану, без икаквог ауторитета у земљи, који би био кадар да прикупи све снаге народне у једну јаку целину” (Ђорђевић 2021а, 123).

Друга тема, комплементарна претходној, илуструје *неспремност српске стране за рат*. Нагласак је стављен на раскорак између готово максималистичких циљева присутних у средствима јавног информисања с једне, и материјалних недостатака, невољности ширих народних маса за ратовање, тешкоћа на фронту и немотивисаности војника, с друге стране.

„Цакле се и блистају силни бајонети на сунцу као истрзане муње. Само ми се једно не допадаше. Израз на лицу војника који показиваше, већ сад, при поласку из Алексинца умор и досаду. О свежем еластичном војничком кораку, о веселој песми и шали ни трага” (Ђорђевић 2021а, 18).

„[...] оне за које се с правом држи да су биле фабриканти нашег јавног мњења и оне су својим кобним фразерством дотерале дотле, да је најзад цео свет српских беспосличара који по пивницама тераше политику, гракнуо ‘рат, рат’. Проблематичне егзистенције учинише својим непрестаним булажњењем да најзад по српским варошима настаде ратоборно лудило које најзад окужи и најразборитије људе, те тако угазисмо у рат, иако народ по селима, дакле апсолутна већина народа која не чита новинске фразе, није хтела да чује за рат, што је врло појамно, јер ми за 50 година нашега државног живота нисмо ништа урадили да би народ могао појмити идеалне циљи као што је ова, рад које сад ратујемо: рескирати своје благостање рад ослобођења браће из ропства. [...] Узмите још и то да је народ у првим биткама видео да је у непријатеља и оружје и све боље, па ћете појмити за што не ће да се бије...”

(Ђорђевић 2021а, 111– 112).

„Е, мој оче М., ви у скупштини већасте о рату, већасте о некој ваjној контроли народној, ми новинари опет сањасмо о Солуну и Једрену, па гле наште изађе: дошљаци Руси заповедају по својој вољи, а ми се ево бијемо око Алексинца" (Тодоровић 1988, 178–179).

Трећа тема се односи на мање или више изражене *потешкоће српске војске у оперативним дејствима*. Ова тема обилује фактицитетима, услед чега смо јој додели истоветну улогу као у случају приказа руске стране: дата тема пружа контекст у коме се друге слике преплићу. С тим у вези, тактички и логистички проблеми српске војске су издвојени као самостална јединица, пошто се дати поступци српске стране могу директно увести у дијалошки однос са пропустима и ставом руског командног кадра: српска наступања и одступања као последица руских грешака (уз превиде српске команде), и као узрок руске разочараности у способности српских војника.

„Наша већ поколебана и јако уморна пешадија, сматрајући себе за изневерену, јер се смрче, а од Черњајевљевог обећаног напада на Турке ни трага ни гласа, није могла наново помишљати да отима 'Главицу'." (Ђорђевић 2021а, 180).

„Нас као да обузе пламен са свију страна. Били смо у унакрсној ватри... Почнемо одступати без реда и без команде. Но опет зато наше одступање сад се није изметнуло у бегство. Ваљда по нагону, тражећи заклона, ми смо одступали од дрвета до дрвета, бранећи се добро подржаваном пушчаном ватром. Ниједнога тешкога рањеника не остависмо Турцима, а било их је у нашој групи четири." (Тодоровић 1988, 155–156).

„[...] наиђемо на наше где у нереду одступају. — Растурите се у ланац, па не пропуштајте никога; терајте све напред. — Зар цео батаљон у ланац? — упита неко. — У ланац — продерах се ја (...). Батаљон се расу, препречи пут одступницима и окрете их напред (...) Из даљине сам се осврtао и видех да ствар одмах окрете на боље — наши су потискивали Турке" (Тодоровић 1988, 161–162).

„Зашто батерија не бије картечом? Т..., узмите што више коњаника, узмите сву моју пратњу. Али хоћу да ми она батерија буде сачувана пошто пото. [...] Ствар је стајала рђаво с нашом батеријом. Пешаци одступали, и није да беже, већ их сретосмо у гомилицама где ошљаре полако и мирно се разгова-

рају. Батерија остала гола" (Тодоровић 1988, 162–263).

Три анализиране теме имају једну суштинску сличност: у питању су мање или више негативни прикази српске стране и околности у којима се она нашла. Ипак, у питању је слика која не заузима централно место у анализираним делима. У даљем тексту, издвојени су различити елементи позитивне аутослике Срба која је далеко заступљенија.

С тим у вези, тема која обухвата *херојски етос Срба* је испуњена различитим приказима храброг (неретко и ирационално ведрог) држања српских војника и команданата, независног од исхода битке.

„Кад сам изашао на тај положај, затекох командира батерије одмах позади топова где седи поред ватре. Мало десно од њега 5–6 војника, Цигана, свираху му и певаху неке песме. Беше организовао читав оркестар. Чим му се јавих, прочита наређење, посади ме на једну оборену букву поред себе и нареди посилном да кува кафу. Цигани су непрестано свирали и певали, а командир им је помагао у певању, док је по један од његових топова вршио паљбу. Борба се води, а командир уз свирку, песму и шенлучење осматраше сваку гранату, похваљујући уз песму рад појединих нишанџија: 'Браво Јеленко, алал ти мајчино млеко, гледај како се Туре ваља! Свирај туш Марко, весело брајко!' Тако говораше и командоваше овај наш честити и храбри тобџија, бодрећи и соколећи своје артиљерце. То беше официр јако развијене личне иницијативе и увек спреман да сву одговорност прими на себе за све своје поступке у борби." (Мишић 2018, 56–57).

„Ако ме питате; ко је највећи јунак са Шуматовца? – велим вам да га тражите међу оним мирним сељацима што су онако ладно и мушки гледали смрти у очи, што су остали у шанцу и онда кад већ све беше дигло руке од њега, кад су сви свакога тренутка изгледали његову пропаст." (Тодоровић 1988, 115).

„За време првог јуриша изненадила ме је хладноћа и присебност моје две комшије, на које сам био наслоњен. Кад су Турци најчешће налетали и скакали шанцу као чопор тигрова, ја чух где један од мојих комшија рече свом другу: 'дед ти онога барјактара, а ја ћу овога'; пушке грунуше, а мој комшија узвикну: 'Ох, како га подватих! Држ се Туре'!" (Тодоровић 1988, 74).

Потребно је нагласити да ова тема обухвата и фактографске информације попут примера српских официра и војника који су се истакли својом храброшћу (нпр. пуковник Михаило Илић, Живан Протић, Стеван Бирнички, (пот)пуковник Хрватовић, капетан Срб и

многи други). Занимљиво је да су ове историјске чињенице у дијалошкој супротности са раније поменутим одступањима српских снага, али и апатијом српских трупа. То наводи на закључак да су поступци српских ратника далеко сложенији од бинарне тј. добро–лоше оцене, на чијим половима се налази руска критика српских акција, с једне, и егзалтација ратним стањем и потцењивања снаге османског противника од стране дневне штампе у Србији, с друге стране. О овоме ће бити више речи након образлагања свих издвојених тема везаних за српску страну.

Следећа издвојена тема представља артикулацију *српског схватања себе и света*. У питању је тема која је најзасићенија различитим аутосликама: симболичким окосницама српског етничког идентитета, специфичностима и врлинама српских ратника, као и општијим одређењима српске позиције.

„[...] идеалисао сам још дететом за осветом Косова и уједињењем раскомаданог српског народа. Ово идеалисање подгревала је моја добра мајка сваким даном причајући ми шта су њени родитељи препатили од бесних Турака и зликоваца Арнаута у Пећи, шта је њене родитеље нагнало да отуда 1818 г. пребегну у Србију. [...] Причала ми је даље, да ми је дед, очев отац, тукао се и крвавио са Турцима под Кара-Ђорђем и Милошем, и да је са два непријатељска куршума, легао у гроб. Слушајући ове материне приче мене су жмарци подилазили. Оне су ме одушевљавале да само за Српство живим, да сам готов у свако доба за српску идеју жртвовати све што имам па и свој живот. И српске народне песме прикупљене Вуком Караџићем, а нарочито песме Вишњића Филипа, које сам у детињству знао све напамет, млого су допринеле на постанем што сам – да живим и мрем за Српство. Овако домаће васпитан, пошао сам у први рат са Турцима са највећим одушевљењем [...]" (Марковић 1906, 129).

„Ваше в. прев. не треба да замери Србину кад је мало и пристрастан спрам револуције. Та ми смо чеда револуције. Ово парче државе, ово мало своје куће и слободе, ово мало свијеног српског гнезда — све што имамо, од револуције имамо; она је препородила ово парче српске земље, она га само може и оснажити, увеличати; кад препорођена Шумадија с неблагодарношћу пљуне на своју матер – револуцију, кад српски народ изневери принципе и идеју своје светле и дичне револуције, која га је озарила у почетку овога века, онда је сам себи потписао смртну пресуду." (Тодоровић 1988, 210).

„Има ли примера у војној историји да су војници ма које европске војске улазили у борбу голи, боси, па често и гладни, и да су се при све том храбро борили као што су чинили српски војници?! Ја сам у борбама [...] гледао читаве наше батаљоне како само у гаћама, кошуљи и провидном шињелу наступају голим табаном и иду у борбу, иако температура беше 14 и 15 испод нуле. Истина је да су и друге европске војске издржавале зимске кампање, али њихови војници беху добро одевени и обувени, беху што кажу сити и напити.'' (Марковић 1906, 161).

„Рањенога убити, па по чему ћемо се разликовати од турских зверова?! Ни по чему. Онда ћемо бити на једном нивоу. Та то би било нечувено срамно убијство које би укаљало идеју за коју ми ратујемо! Та ми смо се ономад тужили што Турци не поштују женевску конвенцију''. Черњајевљева логика: „То није војник рањен у поштеној борби, него један од оних зверова који су српску децу дочекивали на ханџаре, који су парали живе трудне жене, који су спаљивали живе наше рањенике [...]. За Бога, превасходство, али сада је тај башибозлук само тешко рањени човек, и док сам ја лекар војске, ја не могу допустити да се рањеник стреља... Кажите му за Бога да ће тим убиством укаљати и своје име и заставу српске војске занавек!'' (Ђорђевић 2021а, 482).

„Чудновата је навика наших војника да и у најтежим ратним приликама и штрапацима вечито мисле о својим укућанима, о својој стоци, о њивама, па чак и о оградама појединих њива. Гоњени таквим мислима, где год наиђу на ма какву алатку или какав мали судић, па макар био и од плеха, мећу га у торбу да би га понели кући''. Тако је било и са 'курјачким гвожђем'. Када је командант бригаде упитао војника шта ће му то он је одговорио: – Ама, знаш, господин капетан, тамо код нас досађује нам много зверад, нарочито они проклети курјаци, ускачући зими чак и у торове, па велим да их понесем да се браним од те поганије, а нашао сам их тамо близу границе, кад смо били на Кадибогазу – одговори војник мирно. Не зна колико ће рат трајати, колико ће још маршовати и борити се, па напослетку не зна ни да ли ће се жив вратити својој кући, а он опет вуче курјачка гвожђа, која ни у ком случају не могу бити лакша од три и по до четири оке.'' (Мишић 2018, 47–48).

Опште узев, ова тема доследно наглашава скромност и моралност српске војске и њену укотвљеност у народ. Самим тим, различити елементи ове теме доследно уоквирују различита искушења са ратишта као судбину целе државе.

На основу интеграције издвојених аспеката приказа српске стране, могуће је извући неколико општијих закључака. Прво, слика је нијансирана тј. у себи садржи мање или више супротстављене елементе. С једне стране, приказан је народ која је несложан и немотивисан, чија војска уз велике потешкоће наступа и одступа. С друге стране, Срби су приказани као хероји, као обични људи који држе до части и свог народа, као страна која се бори за највише циљеве – ослобођење и уједињење народа. Занимљиво је да историографске анализе потврђују оба „лица" српске стране – неспремност за борбу и разједињеност (Јовановић, 2023), али и њено настојање да спречи страдање свог народа ван граница тадашње државе (Бранковић, 2000). Друго, контрадикторност у приказу има свој дијалошки пандан у приказима руске стране. Тако се негативни прикази српске стране допуњују критикама и надменошћу руске стране. Одговор на ове негативне слике лежи у приказима српског херојства, руских подвига и српског величања својих савезника. Треће, овај „разговор" супротстављених скупова аутослика и хетеослика одвија се у контексту тактичких грешака руског штаба и оперативних проблема српских снага. Самим тим, од овог контекста зависи који ће систем тема превладати – приказ панславистичког савезништва у борби против османског окупатора, или међуетничка трвења заснована на неподударности схватања о себи, другима и свету. Четврто, треба напоменути да описани дијалог има и „публику" (Bakhtin, 1981): канонизовану представу турске силе. Иако је у питању монолитна и статична представа, османска страна има функцију одсутног „Другог" који се подразумева (Grossen, 2010) пошто се српска и руска страна не дефинишу само кроз узајамни однос, већ и спрам негативног прототипа – Турака.

Досадашња анализа указала је на сложену динамику између различитих тематских целина присутних у описима српске, руске и турске стране. У даљем тексту, потребно је пажњу посветити интеграцији налаза у одговор на централни проблем рада, назначеног у уводу. Прецизније, какав је однос између овако контекстуализованих слика и општијих представа о себи, другима и свету, својствених геополитичким и културним демаркацијама?

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Уопштено узевши, међузависност аутослика и хетеослика учесница Првог српско-турског рата указала је на постојање озбиљних препрека у стереотипизацији група по добро–лоше основи (тур-

ска страна се може разумети као изузетак реченом). На овај проблем наишли су и сами аутори анализираних дела. Њихова доследна потрага за дубљим смислом сукоба указује на неспремност српске стране да, у ратном контексту, размишља о својим савезницима и противницима ван оквира кодификованих представа попут оних присутних у народним песмама и предањима. На пример, важан моменат за генерисање српске метаслике настале из релације са Русима свакако је онај везан за ширење неистина о кукавичлуку српске војске. У том смислу, посебно су апострофиране депеше руских официра са Ђуниса које су слате у Делиград и Београд и у којима се тврдило да су „сви Срби побегли, а сви Руси изгинули" (Ђорђевић 2021а, 583).

Можемо претпоставити да је једна од реакција аутора овде анализираних текстова била покушај да се направи отклон од постојећих представа о себи и другом, критичким наглашавањем објективних последица ратовања.

„Данас се Шуматовац одржао, али шта га чека сутра? Нови нападаји, нове навале, нова борба; баре крви што ноћас усану сутра ће опет да се напуне, батаљони ће опет да се десеткују, опет ће да бесни смрт и ужас. Па докле тако? Какве циљи има више овај ужасни рат? Поведен је ради ослобођења подјармљене браће. Али та се циљ одмакла у недоглед. Ми смо се показали нејаки, немоћни, неспремни да остваримо ту велику циљ која једина оправдава овај убилачки рат. Пошто је главна циљ промашена, рат је изгубио сваки смисао; нашто га продужавати? Ако је до часнога мира пре би се могао закључити сад, док Турци још нису продрли дубоко у Србију. Они су надмоћнији бројем, боље оружани, вичнији рату — они ће потискивати па макар стопу по стопу. Чему се имамо надати у најбољем случају? Да се одржимо до позне јесени. Али по какву цену? Да још неколико стотина наших села буде спаљено и још неколико хиљада наших грађана побијено. Појми ли Черњајев, он који хоће продужење рата пошто пото, колика је то жртва за малену Србију; појми ли он да се код нас не бори војска, већ грађани, народ, очеви и ранитељи породица. Свакога чекају код куће жена, деца, непосејана њива, непокошена ливада, ненарањена стока, неплаћен дуг. Па баш и да се одржимо до зиме, која вајда отуда? Оћемо ли ми сами моћи на пролеће да обновимо борбу са прибраном Турском, ако нам ко не прискочи упомоћ? Не можемо. А ко ће нам прискочити у помоћ? Бугарска лежи оборена, Босна и Херцеговина такође, Грчка и Румунија мудрују, дволиче — дволичност је удео свију слабих — Русија се не креће, а ми слаби и малени." (Тодоровић 1988, 82–83).

Описи попут горенаведеног упућују на закључак да су аутори анализираних дела увидели да је Први српско-турски рат био пример ратовања за општији (пансловенски) идеал, у чијој су једначини Срби били једна цифра. Стога, могуће је у том контексту разумети и примере уравнотежених приказа српске и руске стране.

„Несрећа која нас беше снашла, беше тако велика да ни ми ни руски добровољци у нашој средини не бесмо у стању да један о другом објективно мислимо, сваки је на другоме видео само ружне стране, о добрима није хтео ни да чује. Настадоше трења којима краја не беше док сви добровољци руски не одоше из Србије [...] Једно ми се чини а то је да се у нашој несрећи нисмо показали велики и узвишени према слабостима руских добровољаца, те се тако нисмо растали као што би приличило браћи по крви, по вери и по ратном побратимству. Јер и да нису многи од руских добровољаца били дивни, поштени и одушевљени Словени, и да нас није цела Русија помагала свачим су чим је само могла, она једна реч Цара Рускога којом је зауставио победничку војску турску на вису Св. Нестора, кад је наша главна снага била сломљена у тој неравној борби – та једна реч требало би да нас побуди, да савршено игноришемо све лоше особине руских добровољаца код нас." (Ђорђевић 2021б, 19–20).

Међутим, виктимизујућа слика Србије опстаје: у питању је страна која је поднела огромне недаће и дала (пре)велике жртве сразмерно њеној величини. Истовремено, српска страна је жртва критика, клевета и оптужби од стране својих савезника. Самим тим, српске аутослике и метаслике деле сржну особину: оне негују колективно страдалништво Срба (видети: Јевтић, 2024).

„Једна државица од једног милиона становништва сточарског и тежачког, диже на ноге војску од преко 150 000 (према тој сразмери Русија би требало да крене преко 12 милиона становника), издржава је у том рату реквизицијом по истим кућама које су дале свака по једног а неке по више војника, бори се противу тридесет пута веће силе четири месеца, жртвује поред свог благостања 25-30 000 својих грађана (које мртвих које рањених, које болесних), три своја округа, све то за једну трансценденталну идеју 'да помогне угњетеној браћи'. И за све то добија као награду пресуду: да се 'о Србима, нажалост, не може рећи исто што и о Црногорцима'!" (Ђорђевић 2021б, 20).

Издвојени наводи представљају добар пример поменутих потешкоћа да група опише себе, друге и свет искључиво кроз представе које мање или више митологизују „нас" и демонизују „њих" (Moses,

1990). У оваквим случајевима, могуће су две опште стратегије. Прва подразумева акомодацију когнитивно-афективног репертоара групе (видети: Bar-Tal, 2007) тј. његову фрагментацију у циљу веће контекстуалне осетљивости. Ова стратегија нужно води усложњавању система уверења групе (видети: Bar-Tal, 2000a), а тиме и повећању ризика од унутрашњих тензија унутар њега (видети: Engeström, 2001). Насупрот њој, друга стратегија подразумева асимилацију тј. интеграцију више епизода у кохерентнију целину која може служити као историјски аргумент за кључна уверења групе (видети: Bar-Tal, 2000b; Liu & Hilton, 2005) и, последично, за кодификоване геополитичке представе.

Према мишљењу аутора овог рада, у случају анализиране историјске епизоде, потоња стратегија је једноставнија за спровођење. Наиме, српско-турски ратови 1876-1878 се неретко заједно анализирају (нпр. Опачић и сар., 1998; Бабац, 2011; Рудић и Милошевић, 2012; Анђелковић, 2023), јер историјске чињенице два рата, здружене, омогућавају одржање стереотипних приказа о малом херојском српском народу и његовом великом руском савезнику у борби против прототипског архинепријатеља. Штавише, захваљујући спајању ова два сукоба, општи оквири попут словенског света и Исток–Запад дихотомије се допуњују. Док први оквир наглашава интеграцију кроз међуетничку сродност и заједништво у борби за „праве" циљеве, други оквир наглашава разлику између, с једне стране, Србије и Русије као два оличења просвећености (што се приписује симболичком Западу) и османског царства као оличења малигног оријентализма, с друге.

На општијем нивоу анализе, овај рад јасно илуструје ситуациону детерминисаност слика о себи, другима и свету. Прецизније, чланови групе усклађују своје понашање и самоопажање према процени како би се прототипски члан понео у датом тренутку (видети: Turner et al., 1987; Haslam et al., 1999; Turner & Reynolds, 2011; Hogg, 2016). Друго, контекст омогућава тестирање устаљених представа чланова о себи и другима кроз поређење са поступцима чланова других група и доношење општијих закључака (стереотипа) о намерама, способностима и односима моћи у међугрупним односима (видети: Durante & Fiske, 2017; Fiske, 2018). Коначно, (не)слагања ових приказа резултат су конкретног контекста у коме се сукобе „наше" представе о себи и другима, представе других о нама и „наше" представе о томе како „нас" други виде (видети: Carlson & Furr, 2009).

На крају, без обзира на (не)подударања између конкретних историјских епизода и канонизованих представа о себи, другима и свету, наше истраживање јасно потврђује основну правилност у домену међугрупних односа: „Други" је неизоставно средство спознаје друштвене стварности. Самим тим, овај рад може служити као илустрација мањкавости уопштених и поједностављених представа о „Другом" уколико се оне користе као једино средство разумевања различитих историјских и геополитичких околности. Другим речима, корисност апстрактних културних оквира мора се процењивати на основу њихове осетљивости према контекстуализованим аутосликама и хетеросликама. Коначно, основни недостатак нашег рада јесте ограниченост на различите потешкоће у интеграцији једне историјске епизоде Србије у оквире Исток–Запад дихотомије и словенског света. Стога, овај рад треба да служи као позив за слична истраживања различитих историјских дешавања Србије и других источноевропских земаља у конктексту општих линија разграничења у међународним односима.

РЕФЕРЕНЦЕ

Анђелковић, Теодора. 2023. „Хероји бојног поља: култ руских војника током српско-турских ратова (1876-1878) у српској визуелној култури 19. века". *Баштина* 33 (60): 1–15. DOI: https://doi.org/10.5937/bastina33-44786

Бабац, Душан М. 2011. *Српска војска у ратовима за независност 1876-1878*. Београд: Медија центар „Одбрана".

Bakhtin, Mikhail. 1981. "Discourse in the novel (C. Emerson & M. Holquist, Trans)". In *The dialogical imagination: four essays by M.M. Bakhtin*, ed. Michael Holquist, 259–422. Austin: University of Texas Press.

Bakić, Jovo. 2006. „Teorijsko-istraživački pristupi etničkoj vezanosti (ethnicity), nacionalizmu i naciji". *Sociologija*, 48(3): 231–264.

Bakić-Hayden, Milica. 1995. "Nesting orientalisms: The case of former Yugoslavia". *Slavic Review*, 54(4): 917–931. https://doi.org/10.2307/2501399

Bar-Tal, Daniel. 2000a. *Shared beliefs in a society: Social psychological analysis*. Sage.

Bar-Tal, Daniel. 2000b. "From intractable conflict through conflict resolution to reconciliation: Psychological analysis". *Political Psychology*, 21(2): 351–365. https://doi.org/10.1111/0162-895x.00192

Bar-Tal, Daniel. 2007. "Sociopsychological foundations of intractable conflicts". *American Behavioral Scientist*, 50(11):1430–1453. https://doi.org/10.1177/0002764207302462

Бранковић, Слободан. 2000. *Независност слободољубивих: Велика источна криза и Србија 1875-1878*. Београд: Војноиздавачки завод.

Braun, Virginia & Clarke, Victoria. 2006. "Using thematic analysis in psychology". *Qualitative Research in Psychology*, 3(2): 77–101.

Carlson, Erika. N., & Furr, R. Michael. 2009. "Evidence of Differential Meta-Accuracy: People Understand the Different Impressions They Make: People Understand the Different Impressions They Make". *Psychological Science*, 20(8): 1033–1039. https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2009.02409.x

Dukić, Davor., Blažević, Zrinka., Plejić Poje, Lahorka. i Brković, Ivana. (ur.). 2009. *Kako vidimo strane zemlje: Uvod u imagologiju*. Srednja Europa d.o.o.

Durante, Fabio & Fiske, Susan. T. 2017. "How social-class stereotypes maintain inequality". *Current opinion in psychology*, *18*: 43–48. https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.07.033

Ђорђевић, Владан. 2021а. *Српско-турски рат: Успомене и белешке из 1876, 1877 и 1878 године – На граници* (том 1). Талија издаваштво.

Ђорђевић, Владан. 2021б. *Српско-турски рат: Успомене и белешке из 1876, 1877 и 1878 године – Преко границе* (том 2). Талија издаваштво.

Engeström, Yrjö. 2001. "Expansive Learning at Work: Toward an activity theoretical reconceptualization". *Journal of Education and Work*, 14(1): 133–156. doi:10.1080/13639080020028747

Feklyunina, Victoria. 2016. "Soft power and identity: Russia, Ukraine and the 'Russian world(s)'". *European Journal of International Relations*, 22(4): 773–796. https://doi.org/10.1177/1354066115601200

Fiske, Susan. T. 2018. "Stereotype Content: Warmth and Competence Endure". *Current Directions in Psychological Science*, 27(2): 67–73. https://doi.org/10.1177/0963721417738825

Goldblatt, Henry. 1986. "Orthodox Slavic heritage and national consciousness: aspects of the East Slavic and South Slavic national revivals". *Harvard Ukrainian Studies*, 10(3/4): 336 –354.

Grišinas, Andrius. 2018. "Central marginality: Minorities, images, and victimhood in Central-Eastern Europe". In *The political anthropology of ethnic and religious minorities*, eds. Arpad Szakolczai, Attila Horvath & Andrew Z. Papp, 66–80. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781351209199

Grossen, Mireille. 2010. "Interaction analysis and psychology: A dialogical perspective". *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 44(1): 1–22. doi:10.1007/s12124–009–9108–9

Haslam, Steve A., Oakes, John P., Reynolds, Katherine J, & Turner, John C. 1999. "Social identity salience and the emergence of stereotype consensus". *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(7): 809–818. https://doi.org/10.1177/0146167299025007004

Hogg, Michael A. 2016. "Social Identity Theory". In: *Understanding Peace and Conflict Through Social Identity Theory*. eds. Sarah McKeown, Rania Haji, Nial Ferguson, 3–17 Peace Psychology Book Series. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-29869-6_1

Hovorun, Clarissa. 2017. "Interpreting the 'Russian world'". In *Churches in the Ukrainian crisis*, *eds. Andrew Krawchuk, Thomas Bremer*, 163–171. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-34144-6_8

Јевтић, Милош. 2024. „Колективно страдалништво: феномен и његове последице". *Српска политичка мисао*, 84(2): 105–126. https://doi.org/10.5937/spm84-49268

Јовановић, Владимир. 2023. „Феномен самосакаћења у редовима српске војске током рата 1876. године". *Историјски часопис* Vol 72: 427–445. DOI: 10.34298/IC2372427J

Kostova-Panayotova, Maria. 2013. Balkans, Slavs, Europe: Images and stereotypes. *Езиков свят – Orbis Linguarum*, 2: 155–159.

Laruelle, Marlene. 2015. "The 'Russian World': Russia's soft power and geopolitical imagination". *Center on Global Interests*, 21: 23–25.

Lazić, Milica. 2003. "Serbia: A part of both the East and the West?" *Sociologija*, 45(3): 193–216.

Leerssen, Joep. 2016. "Imagology: On using ethnicity to make sense of the world". *Iberic@l,* (10), 13–31.

Liu, James, & Hilton, David. 2005. "How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics". *British Journal of Social Psychology*, 44(4): 537–556. https://doi.org/10.1348/014466605χ27162

Маринков, Јелена. 2020. „Слика рата у документарној прози Пере Тодоровића и Владана
Ђорђевића" . *Филолоī XI*, 21(21): 376–395. DOI:10.21618/fil2021376m

Марковић, Михајило. 1906. *Моје усīомене*. Доситије Обрадовић.

Maxwell, Alexander. 2015. "Taxonomies of the Slavic World Since the Enlightenment: Schematizing Perceptions of Slavic Ethnonymsin a Chart". *Language & History*, *58*(1): 24–54. http://dx.doi.org/10.1179/1759753615Z.00000000037

Мишић, Живојин. 2018. *Моје усīомене*. Прометеј.

Moses, Raphael. 1990. "Self, self-view and identity". In *The psychodynamics of international relationships, Volume 1: Concepts and Theories*, eds. Vamik, D. Volkan, Daniel Julius & Jayne Montville, 47–56. Lexington Books.

Neumann, Iver B. 1999. *Uses of the Other: "The East" in European identity formation*. University of Minnesota Press.

Obradović, Sandra. 2018. "Creating integration: A case study from Serbia and the EU". In C. de Saint-Laurent, Stéphane. Obradović Siniša & Kimberly. R. Carriere (Eds.), *Imagining collective futures: Perspectives from social, cultural and political psychology,* 237–254. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76051-3_12

Obradović, Sandra. 2019. "Who are we and where are we going: From past myths to present politics". *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 53(1): 57–75. https://doi.org/10.1007/s12124-017-9410-x

Obradović, Sandra & Howarth, Caroline. 2018. "The power of politics: How political leaders in Serbia discursively manage identity continuity and political change to shape the future of the nation". *European Journal of Social Psychology*, 48(1): 25–35. https://doi.org/10.1002/ejsp.2277

Опачић, Петар, Саво Скоко, Вукчевић, Славко и Славица, Ратковић-Костић. 1998. *Биīке и бојеви у Срīско-īурском и Црноīорско-īурском раīу 1876 - 1878. и Срīско-буīарском раīу 1885*. [Знамените битке и бојеви српске и црногорске војске: од Царева Лаза 1712. до Добропољске битке 1918.], Књ. 2. Нови Сад: Православна реч; Београд: Војноиздавачки завод.

Pavasović Trošt, Tamara. 2018. „Ruptures and continuities in nationhood narratives: reconstructing the nation through history textbooks in Serbia and Croatia". *Nations and Nationalism*, 24(3): 716–740.

https://doi.org/10.1111/nana.12433

Petrović, Jelena & Šuvaković, Uroš. 2013. "'We'and 'Others': Stereotype attitudes of Serbian student youth". *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология*, (4): 52–65.

Pajc, Арчибалд. 2005. *Чујте Срби*. Београд: Етхос

Рудић, Срђан и Милошевић, Драгиша. (ур.) 2012. *Креветска битка и српско-турски рат 1876 - 1878*. Београд: Историјски институт; Крушевац; Историјски архив.

Staszak, Jean-François. 2020. "Other/otherness". In *International encyclopedia of human geography*, ed. Ayona Kobayashi, 25–31. Elsevier. https://doi.org/10.1016/B978-0-08-102295-5.10204-5

Suslov, Mikhail, Martin Čejka & Đorđević, Vladimir (Eds.). 2023. *Pan-Slavism and Slavophilia in contemporary Central and Eastern Europe*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-17875-7

Todorova, Maria. 1996. "The construction of a Western discourse of the Balkans". *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, 26(19): 7–24.

Тодоровић, Пера. 1988. *Дневник једног добровољца.* Нолит.

Turner, John, Michael A. Hogg, Oakes, Penelope J, Reicher, Stephen D & Margaret S. Wetherell. 1987. *Rediscovering the social group: A social categorization theory*. Oxford: Basil Blackwell.

Turner, John & Reynolds, Kenneth. 2011. Self-categorization theory. In *Handbook of theories of social psychology*, eds. Paul A. M. van Lange, Arie W. Kruglanski & Terry E. Higgins, 399 – 417 SAGE.

Volčič, Zala. 2005. "The notion of 'the West' in the Serbian national imaginary". *European Journal of Cultural Studies*, 8(2):155–175. https://doi.org/10.1177/1367549405051842

Volkan, Vamik D. 1997. *Bloodlines: From ethnic pride to ethnic terrorism*. Westview Press.

Volkan, Vamik D. 2001. "Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large–group identity". *Group Analysis*, *34*(1): 79–97. https://doi.org/10.1177/0533316012207773

VVukomanović, Milan. 2024. "Political orthodoxy as a source of soft power in Russia and Serbia". *Teme-Časopis za Društvene Nauke*, *48*(1): 1–18.

Zayats, Sergey M. & Pazina, Natalia V. 2023. "The significance of the Slavic world and Slavic languages in the cultural space of Pridnestrovie". *Russian Language: Research, Testing and Practice*, 9(1): 12–20.

Vukasović, Dejana & Stojadinović, Miša. 2023. "On Pan-Slavism, Brotherhood, and Mythology: The Imagery of Contemporary Geopolitical Discourse in Serbia". In *Pan-Slavism and Slavophilia in Contemporary Central and Eastern Europe: Origins, Manifestations and Functions*, eds. Mikhail Suslov, Martin Čejka & Vladimir Đorđević, 123–153. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-17875-7_8.

Milena Pešić[*]
Miloš Jevtić[**]
Institute for Political Studies, Belgrade

THE IMAGE OF THE 'OTHER' AS AN INSTRUMENT FOR SELF-PERCEPTION IN THE CONTEXT OF THE FIRST SERBIAN-OTTOMAN WAR[***]

Resume

The notion of the 'Other' is an integral part of group's self-image, because 'we' know who we are (at least partially) through the understanding that we are not like 'them'. Therefore, it is not possible to observe the innate nature, i.e. the essence of a particular ethnic community, because all of them are, to a greater or lesser extent, defined in relation to their neighbors. What emerges as a central issue in this interactionist approach is the issue of borders between nations and different symbolic frameworks (identities, values, etc.) that are used to establish them. For these purposes, constructs that are able to provide even continental lines of demarcation have been developed – for example, the East–West dichotomy. These phenomena retain relevance because of their clear social and political applicability, since they are able to further differentiate and separate groups, but also to create certain common elements that serve as a basis for integration. However, bearing in mind the fact that 'otherness' is contextual, i.e. it arises in a specific time and space, the question of the sustainability of the approach that views the 'Other' as static and stereotypical (emphasis on intra-group similarity and inter-group difference) is raised. In this paper, the authors emphasize the dynamic nature of the 'Other', studying the contents by which it is designated in textual testimonies about the First Serbian-Ottoman War. The main goal of the analysis of selected documentary-artistic and memoir prose is to illustrate the process by which specific experiences with the 'Other' are deposited into more general images that, ultimately, lead to abstract frameworks such as the Slavic world. Finally, because of their generality, these frameworks can be in conflict with the testimonies on which they were formed over time – an issue that is highlighted in this paper.

Keywords: The First Serbian-Ottoman War, self-image, out-group image, meta-image, Serbia

[*] E-mail address: milena.pesic@ips.ac.rs; ORCID: 0000-0002-9848-9793; Institute for Political Studies, Belgrade.

[**] E-mail address: milos.jevtic@ips.ac.rs; ORCID: /0000-0002-3913-8993; Institute for Political Studies, Belgrade.

[***] The paper was written as part of the project "The Great Eastern Crisis and the Slavic World: Historical, Political and Cultural Aspects", organized by the Historical Archive "31 January", Vranje and the Institute for Political Studies, Belgrade, funded by the Ministry of Culture of the Republic of Serbia.